

aktüel Arkeoloji

URARTU
HARİTASI
HEDİYE

Kasım - Aralık 2012 / 30 / 9.5 TL Kıbrıs 11 TL

DEMİR ÇAĞININ
MADEN VE TAŞ USTALARI

URARTULAR

BİAİNİLİ
KRALLIĞI

 Tüpraş

ISSN 1307-5756
30
9 771307 575003

URARTU SANATI - SOSYAL YAŞAMI - AYANİS - ÇAVUŞTEPE - KEF - ALTINTEPE - REZAN HAS MÜZESİ

İçindekiler

kasım-aralık 2012

İnsanlığın Hafızası Siliniyor!.....	8
Haberler	10
Rezan Has Müzesi.....	22
RÖPORTAJ	
Ertuğrul Günay ile Arkeoloji.....	28
URARTU-BİAİNİLİ KRALLIĞI	
Veli Sevin.....	42
ASSURLULAR URARTULAR	
Karen Radner.....	56
DEMİR ÇAĞINDA ÖNASYA VE URARTU KRALLIĞI	
Kemalettin Köroğlu.....	68
URARTU TAKILARI	
Rafet Çavuşoğlu.....	82
URARTU SANATI	
Veli Sevin.....	90
URARTU MEZARLARI	
Erkan Konyar.....	96
URARTU'NUN TEKERLEKLİ TAŞITLARI	
Bilcan Gökçe.....	104
AYANİS KALESİ	
Altan Çilingiroğlu.....	110
URARTU'DA ÇANAK ÇÖMLEK	
Aylin Ü. ERDEM.....	114
II. SARDURİ'NİN BÜYÜK ESERİ: SARDURİHİNİLİ-ÇAVUŞTEPE	
Veli Sevin.....	118
ERZİNCAN-ALTINTEPE Urartu Kalesinden Günümüze Yansımalar	
Mehmet Karaosmanoğlu.....	122
AĞRI DAĞI VE ARAS VADİSİ'NDE URARTULAR	
Aynur Özfırat.....	126
VAN GÖLÜ HAVZASI'NDA YENİ URARTU KALELERİ	
Aynur Özfırat.....	130
Haldiei URUKURZİuquni-KEF KENTİ	
İsmail Ayman.....	134
ERMENİSTAN VE İRAN'DAKİ URARTU	
Stephan Kroll.....	140
URARTU'NUN BATI SINIRI: Fırat Kıyısında Urartu	
Ali Çiftçi.....	148
LİVAR VE MARAND OVASI	
Bülent Genç.....	154
URARTU YERLEŞME TOPOGRAFİSİ	
Paul Zimansky.....	158
ANADOLU MEDENİYETLERİ MÜZESİ KOLEKSİYONUNDA	
URARTU KEMERLERİ Filiz AKMAN - Yasemin ÇUHADAR.....	164

Aktüel Arkeoloji

Dergisi

Yazı İşleri Müdürü

Murat NAĞIŞ
muratnagis@aktuelarkeoloji.com.tr

Editor

Mehmet BEZDAN
mbezdan@aktuelarkeoloji.com.tr

Görsel Yönetmen

Doruk ÖZBEY
dorukozbey@aktuelarkeoloji.com.tr

Bilişim Danışmanı

Ramazan AKTAŞ
internet@aktuelarkeoloji.com.tr

Çeviriler

Ayşe TATAR - Hilal GÜLTEKİN

Yayın Koordinatörü

Ayşe TATAR
aysetatar@aktuelarkeoloji.com.tr

Yayın Koor. Asistanı

Hilal GÜLTEKİN
hilalgultekin@aktuelarkeoloji.com.tr

Fotoğraf Editörü

Aykan ÖZENER
fotograf@aktuelarkeoloji.com.tr

Muhabir Temsilci

Erteğ ERGÜRER

İllüstratör

Ece ZEBER

Arkeoloji Dükkanı Proje Koor.

Ece BİRÇEK
ecebircek@aktuelarkeolojishop.com
www.aktuelarkeolojishop.com

Turizm Projeleri Asistanı

Aysun YILMAZ
aysunyilmaz@aktuelarkeolojitravel.com
www.aktuelarkeolojitravel.com

Kapak Görseli

Rezan Has Müzesi - Urartu Kemerli

Yazınsal ve Görsel Katkıda Bulunanlar

Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay

Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu, Prof. Dr. Aynur Özfirat, Prof. Karen Radner, Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu, Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu, Prof. Paul Zimansky, Prof. Dr. Stephan Kroll, Prof. Dr. Veli Sevin, Yrd. Doç. Dr. Erkan Konyar, Yrd. Doç. Dr. Rafet Çavuşoğlu, Dr. Ali Çiftçi, Dr. Aylin Ü. Erdem, Dr. Bilcan Gökçe, Bülent Genç, A. Fatih Sönmez, Alparslan Berber, İsmail Ayman, Filiz Akman, Filiz Öztürk, İrmak Yüceil, Mehmet Ayranç, Yasemin Çuhadar

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, Rezan Has Müzesi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Van Müzesi

İletişim ve Abonelik:

www.aktuelarkeoloji.com.tr

Şehit Muhtar Mahallesi, İstiklal Caddesi, Bekar Sokak
No: 18 Kat: 4 Beyoğlu 34440 İstanbul / Türkiye
Tel: (+90) 212 2442502

info@aktuelarkeoloji.com.tr - abone@aktuelarkeoloji.com.tr

Dağıtım

YAYSAT

Baskı

Pasifik Ofset

www.pasifikofset.com

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1 Baha İş Merkezi A Blok
Kat: 2, 34435 Haramidere Avcılar İstanbul
Tel: (+90) 212 412 17 77

Yazıların tüm sorumluluğu yazarlara aittir.

2 ayda bir yayımlanır, basın meslek ilkelerine uyar.

Yayın çalışmalarını ve yönetim- idari çalışmalarını kişilerin gönüllü katılımı ile gerçekleştirmektedir.

"Aktüel Arkeoloji Dergisi'nin yayın projesi

TÜPRAŞ'ın desteği ile sürdürülmektedir"

Aktüel Arkeoloji Basın Yayıncılık Turizm Organizasyon Limited Şirketi

Editörden

30. SAYI VE URARTULAR

Henüz yeni yıla iki ay var ama Anadolu'nun maden ustaları URARTULAR'ı konuk ettiğimiz bu son sayı, bizim için zor ve yorucu bir yılın daha bittiği anlamına geliyor. Siz Anadolu'nun büyük uygarlıklarından birini öğrenirken, biz 2013 yılını planlamaya koyuluyoruz.

Urartu'nun, Türkiye'de arkeoloji ve eskiçağ tarihçilerinin en çok zorlandığı alanlardan biri olduğunu söyleyebiliriz. Arkeolojinin belki de en fazla manipüle edilen bu alanı, her ne kadar gerçek bilim insanları tarafından uzun yıllar anlatılmış, araştırılmış da birileri sürekli olarak Urartulardan farklı politik kimlikler ve siyasi alanlar çıkarmak için uğraşmışlar. Bu nedenle amacımız bu sayıyı hazırlarken Urartu'yu olabildiğince objektif olarak değerlendirmek ve sizinle paylaşmak oldu. Bugün Anadolu Uygarlıklarının büyük bir parçasını oluşturan Urartular dünya ile ne kadar paylaştığımız ise başka bir tartışma konusu. Hala UNESCO Kültürel Miras Listesinde bu büyük uygarlığa ait bir mirasın tanımlanmamış, kabul edilmemiş olması oldukça düşündürücü. Urartuların, kendisi ile çağdaş bir diğer büyük güç Assur kadar iyi bilinmemesi belki de bizim eksikliğimizden, kendi içimizdeki çatışmalar ve kısır döngülerden kaynaklanmakta... Son dönemde genç ve üretken bilim insanlarının dâhil olması ile artarak büyüyen araştırmalarla umut ediyoruz ki gelecek yıllarda Urartu, dünyada adından sıklıkla söz edilen, korunan ve merak uyandıran bir konuma yükselsin. Bu şekilde Van merkez olmak üzere Demir Çağının bu sanatkâr - zanaatkâr ve üretici gücünü, günümüzün yıpratıcı koşullarından koruyabilir ve insanlık tarihinin büyük bir parçası olarak geleceğe taşıyabiliriz. Demir Çağı her ne kadar karanlık bir dönem olarak bilinsin de Urartular bize aktardıkları yazıtları ve muhteşem sanat eserleri ile Anadolu tarihine ışık tutmaya devam ediyor.

Gelecek yıl Aktüel Arkeoloji planlamasında hangi konular var? Antik dönemde kadın, inanç sistemleri, ticaret yaşamı, Anadolu'nun kayıp dilleri, Lelegler ve karmaşık toplumlar konunun uzmanlarının kaleme aldığı muhteşem yazılarla sizlerle... Her yıl giderek artan sorumluluğumuzun bilincindeyiz. Bu nedenle ekibe yeni katılan meslektaşlarımızla birlikte, bir önceki yıldan daha çok çalışıyor, arkeolojiyi günlük yaşamın içine daha çok katabilmek için yeni fikirler, yeni projeler üretmek için çaba harcıyoruz. 2013 yılında, 2. sını yapacağımız Fotoğraf Yarışması ve uzun süren araştırmaların ürünü olan "Arkeoloji Emek Ödülleri" bizi şimdiden heyecanlandırıyor.

Türkiye turizmi, son on yılda dünyanın en hızla büyüyen turizmi olarak geçen yıl dünya sıralamasında yaklaşık 35 milyar dolarla altıncı sırada yer aldı. Gelecek yıllarda ise bu rakamın 50 milyar dolara ulaşması ve dünya sıralamasında ilk beşe girilmesi hedefleniyor. Türkiye turizmi inanılmaz bir ivme ile büyürken, arkeolojik alanlarda yürütülen kazılar devlet bütçesinden aktarılan katkılarla sürdürülmeye çalışılıyor. Türkiye turizminin hem iç piyasa, hem de dış piyasada büyümesi, sadece kapalı otellerin sunduğu avantajlar, deniz, kum ve güneş ile değil büyük oranda arkeolojik alanların sağladığı zenginlik ve çeşitlilikten de kaynaklanıyor. Oteller ya da turizm acenteleri tanıtımlarını yaparken arkeolojik alanları ve ören yerlerini kullanıyorlar mı? Yerli ve yabancı turistlere "Kültür Turu" kapsamında Anadolu uygarlıklarını gezdirmiyorlar mı? Ya da TURSAB, arkeolojik sit alanlarını ve müzeleri turizmin hizmetine sunmuyor mu? Arkeoloji ve kültürel miras turizm tarafından bir meta olarak sonuna kadar kullanılıyor, turizm arkeolojiye ne veriyor? Koskoca bir hiç! Hangi arkeolojik kazıya, restorasyon projesine destek oluyorlar? Şunun altını çizmek gerekir ki; arkeoloji, Türkiye'de turizmin gelişmesindeki önemli faktörlerden biri ve gelecek yıllarda kültürel miras kavramıyla birlikte dünyanın yeni yükselen değeri olma yolunda. Bu nedenle turizm, arkeoloji üzerinden elde ettiği gelirin bir kısmını arkeoloji çalışmalarına aktarmalı ve arkeoloji turizm sektöründen destek görmeli ki uzun vadede ülkemiz adına sürdürülebilir bir kazanım elde edilsin. ■

lyi okumalar,
Murat NAĞIŞ

Van Gölü Havzası'nda Yeni Urartu Kaleleri

Fotoğraf: A. Fatih SONMAZ

Aynur ÖZFIRAT
Mustafa Kemal Üniversitesi,
Arkeoloji Bölümü

Urartu Krallığı başkentinin de yer aldığı merkezi bölge Van Gölü Havzası uzun yıllardır kazı ve araştırmalara sahne olmuştur. Urartu başta olmak üzere havzanın binlerce yıllık geçmişine ilişkin oldukça önemli bilgiler edinilen bu çalışmaların sayısı az değildir. Bizimde 1995 yılından beri havzada yürüttüğümüz yüzey araştırmaları bölgenin arkeolojik açıdan ne denli zengin olduğunu bir kez daha göstermiştir.

İncelediğimiz 270 yerleşimin hemen hepsinde Urartu Dönemine ait izler bulunmuştur. Düzlük alanlar, vadiler, ovalar, dağ etekleri, yaylalar vb gibi her türlü alan çeşitli fonksiyonlardaki yerleşimlerle iskân edilmiştir. Bunların içinde çoğunluğu kaleler oluşturur. Bölgede incelediğimiz ve sayısı 150'yi bulan kaleler kısmen Erken Demir Çağında inşa edilmiş ve Urartu döneminde de kullanılmış görünür.

Van Gölü Havzası neredeyse tamamen volkanlarla çevrilidir, batıda Nemrut ve Süphan, kuzeyde Aladağlar ve Tendürekle aralıksız devam eden volkanlar arasındaki bu büyük göl kapalı bir havza oluşturur. Bu nedenle havza zorlu Doğu Anadolu iklimine göre çok daha ılımandır. Kuzeydeki Zilan ve Deliçay'ın dışında doğu kıyısında önemli nehirleri vardır, bunlar Çaldıran ve Muradiye ovalarını sulayan Bendimahi, doğuda Karasu ve Memedik-Özalp ile Gürpınar ovasından geçen Güzelsu-Hoşap nehirleridir. Havzanın büyük kısmı dağların arasındaki yüksek platolar ve yaylalarla kaplıdır, alüvyonlu ovalar ise son derece sınırlıdır. Bu yüksek platolar ve yaylalar bereketli otlaklarıyla hayvancılık açısından oldukça önemlidir. Patnos, Erçiş, Muradiye, Van ve Gürpınar ovaları ile Karasu ve Memedik vadileri aynı zamanda tarıma elverişli düzlüklerdir. Çaldıran Ovası ise inanılmaz büyüklükte bir otlak görünümündedir. Elverişli geçim kaynaklarına sahip olmalarının yanı sıra bu yüksek düzlükler ve vadiler aynı zamanda havzanın doğal geçitleri olmaları

* Van Gölü Havzası yüzey araştırmamız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izin ve destekleri başta olmak üzere, İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu (624/150794), (1092/010598), Türk Tarih Kurumu, TÜBİTAK (SBB-CNRS-2011), (SBB-107K153), (SBB-105K063), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Başkanlığı (2002-FED-093) ve Mustafa Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (1101 M 0115) proje destekleriyle gerçekleştirilmiştir. Tüm bu kurumlara ve çalışmanın gerek arazi kısmında gerekse değerlendirme sırasındaki bilgilendirmeleriyle önemli katkılar sağlayan Prof Dr. Veli Sevin'e çok teşekkür ederim.

Tendürek Dağı'ndan Çaldıran Ovası'na uzanan lav tepeleri, Soğuksu Köyü

Gavurkale Güzelsu Vadisi'ne bakan oldukça yüksek bir tepe üzerindedir. Hakkari-Gürpınar yolu üzerinde ve Çavuştepe'nin hemen doğusundadır. Post-Urartu dönemine tarihlediğimiz kale tüm Güzelsu-Hoşap Vadisine, Gürpınar Ovasına ve çevre dağlara hakim bir konumdadır

nedeniyle Urartu merkezi bölgesinin Anadolu, Torosların güneyi, Kafkasya ve İran bağlantısını da sağlıyorlardı. Tüm bu nedenlerle arkeolojik yerleşimler büyük çoğunlukla bu ova ve vadilerde yer alır.

Bu yazıda sayılarının çok fazla olması nedeniyle Urartu dönemi ile krallığın yıkılış süreci ve hemen sonrasına (Post-Urartu) ait kalelerin bazıları ele alınmıştır. Urartu Krallığı dönemine ait olanlar işlev olarak çeşitlilik gösterir. Çalışmalarımız devam ediyor olmakla birlikte bir kısmı büyük olasılıkla Erken Demir Çağ'dan beri kullanılmış olanlar bu kaleler içinde düzlük alanlara doğru uzanan tepelerde ve geçitler üzerinde belirlenenlerin sayısı oldukça fazladır. Urartu için oldukça tanıdık olan bu düzen içinde yer alanları konumları, boyutları, inşa teknikleri, aşağı kentlerinin varlığı vb. özelliklerine göre yerleşim sistemi içinde fonksiyonlarına göre değer-

lendirme çalışmalarımız devam etmektedir.

Dağ eteklerinde ve daha yüksek alanlardaki kaleler ise ana yollardan ve tarım alanlarından uzaktaki konumlarıyla dikkat çekicidir. Bu kaleler araziye denetleme görevlerinin yanı sıra otlaklar ve yaylalar içinde kullanılıyor olmalıydılar. Aynı zamanda sürekli yerleşimlerle yaylalar arasındaki gidiş-geliş içinde gerekiydiler.

Diğer grup ise Post-Urartu dönemine ait olduklarını düşündüğümüz kalelerdir. Çok yüksek yerlerde inşa edilmiş ve yerleşik yaşama ilişkin izlerin bulunmadığı bu türde kalelerin mimari özellikleride geç evreye işaret eder. Urartu Krallığının MÖ 7. yüzyılın sonlarındaki yıkılış ve hemen sonrasındaki kargaşa sürecinde oldukça yüksek alanlardaki daha korunaklı yerlere çıkılarak yaşam bir süre bu alanlarda devam etmiş olmalıdır. (Bu konu Aktüel Arkeoloji Dergisi, Sayı 19'da ayrıca ele alınmıştır.) ■